

ПРАГМАТИЧНА ФУНКЦІЯ ЕПІСТЕМІЧНОЇ МОДАЛЬНОСТІ В НАУКОВО ОРІЄНТОВАНОМУ ДИСКУРСІ

Шадчина А.С.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Оскільки наукове знання за своїм характером є все-таки лише теоретичною рефлексією над світом, то видається логічним припустити, що одна з провідних ролей у побудові семіотичного простору такого тексту буде належати епістемічній модальності, тобто кваліфікації автором достовірності репрезентованого ним знання. Науковий текст не лише інформує, але й прагне переконати та вплинути на аудиторію. В термінах класичної риторики текст, по-перше, повідомляє про стан справ (*docere*), по-друге, приносить естетичне задоволення (*delectare*) і, нарешті, зворушує (*movere*). Тому лінгвістичний аналіз феноменів науково орієнтованого тексту, по суті, є спробою відбити цей простір можливих інтерпретацій риторичного та лінгвістичного авторського вибору.

Р. Маркканен і Г. Шрьодер [Markkanen, Schröder 1997] вважають, що стилістичні засоби, до яких можна віднести і епістемічну модальність, набувають своїх значень у процесі інтеракції висловленої позиції автором та її інтерпретації читачем. За їх загальним висновком даний тип модальності є “текстуальним феноменом”, “віртуальною якістю тексту”, який формує макрорівень організації повідомлення, називаного К. Хіландом [Hyland 1998] метадискурс. Той факт, що даний термін має більш обмежену сферу використання, порівняно з модальністю, певною мірою зумовить послідовність викладу даного дослідження.

До метадискурсу відносять ті аспекти тексту, які експліцитно організують повідомлення або виявляють авторську позицію стосовно віртуального читача (*reader-in-the text*) чи змісту. Метадискурс – це лінгвістична та риторична маніфестація мовця в тексті, яка може набувати ролі переконування та аргументації [Hyland 1998:438]. Даний термін використовується по відношенню до не-пропозитивного аспекту змісту висловлювання, якщо мати на увазі тричленний поділ мовленнєвого повідомлення М.Халлідесем [Halliday 1970] на пропозитивний (*ideational*), інтерактивний (*interpersonal*) та текстотвірний (*textual*) модус.

Пропозитивний модус передає зміст, тобто досвід мовця щодо зовнішнього чи внутрішнього світу, включаючи події, учасників та обставини. При цьому роль прагматичних маркерів не враховується. Інтерактивний модус виражає ставлення мовця до пропозитивного змісту через оцінки, судження, очікування, ролі, які мовець визначає для себе та реципієнта, тим самим імплікуючи дотримання певних комунікативних конвенцій, прийнятих у даному мікросоціумі.

Текстотвірний модус презентує темо-рематичну та темо-фокусну структуру висловлювання через розподіл даної/нової інформації за принципом актуальності на рівні речення, а також структурує відповідні засоби текстової зв'язності [Halliday 1970, 1978; Brinton 1996:38]. В той же час, на думку К. Унгера

[Unger:1996], когерентні зв'язки не можуть розглядатися як когнітивно реальні сутності, а лише як імплікації ієрархічної структури тексту. Тобто він вважає, що ступінь зв'язності асоціативно зіставлених блоків інформації, які лише внаслідок вербалізації вибудовуються у лінійну послідовність, не в останню чергу залежить від інтерпретації семантики зв'язок.

Таким чином, саме ці два аспекти: інтерактивний та текстотвірний - дозволяють організувати повідомлення як зв'язний текст та передати суб'єктивну точку зору адресанта. Хоча деякі дослідники звужують дане поняття лише до ознак референційної зв'язності або іллокутивних предикатів [Hyland 1998:438], вже сам цей факт привертає увагу до засобів, якими мовець виявляє себе як комунікативну особистість та свої комунікативні цілі. К. Хіланд [Hyland 1998] використовує наступну парадигму засобів вираження метадискурсу в наукових текстах:

1. текстотвірний метадискурс, який включає різноманітні засоби формальної зв'язності тексту (які в даній статті поки що не розглядатимуться);
2. інтерактивний метадискурс, до якого К. Хіланд відносить
 - *суб'єктивну епістемічну модальність* (hedges), яка обмежує впевненість автора щодо смислу висловлювання (*можливо, вірогідно, майже*);
 - *емфаз* (emphatics), що посилюють іллокутивну силу висловлювання (*дійсно, справді, ясно, очевидно*);
 - *імплікатори пресуппозиції* (attitude markers) (*дивно, несподіванно, згоден...*);
 - *маркери особи адресата і адресанта* (person markers, relational markers) являють собою експліцитну референцію до автора (*я/ми, мій/наш*) та інтерактивної сфери адресата і адресанта (*погляньте, ви можете бачити, звернімося до, розглянемо*). Висловлювання завжди орієнтується на конкретного адресата, тому повна модальна структура включає також компонент адресації. Адрес, який відображає образ читача/слухача, "знаходиться в предикативній опозиції до висловлювання і разом з ним утворює повідомлення" [Курдюмов 1999].
 - До метадискурсу можна віднести (хоча й не залучений до переліку К. Хіландом, але такий, що логічно впливає із його визначення та інших позицій) власне коментар до основного нарративу: **вставні речення та відступи**. Цей останній, звичайно, має виразні показники зміни коду у вигляді зміни особи, часу, способу тощо. Тому далі під метадискурсом у даній роботі ми будемо розуміти цей компонент тексту.

Із сказаного можна зробити висновок, що суб'єктивна модальність як один із шляхів демонстрації непевності, скептицизму чи неупередженості щодо пропозитивного змісту оцінюється К. Хіландом [Hyland 1996, 1998], як і багатьма іншими дослідниками: Р. Маркканен і Г. Шрьодер [Markkanen, Schörder 1997], Л. Брінтон [Brinton 1996], Е. Траготт [Traugott 1997], Т. Варталла [Varttala 2001], М. Максимова [1993], як реалізація комунікативної стратегії. Тим більше цей комунікативний аспект стосується модальних засобів у метатексті.

Зростаючий інтерес до епістемічної модальності та мотивацій її використання в науковому дискурсі зумовлені тим фактом, що окремі стратегії даного прагматичного коду не завжди підкоряється механізмам звичайної буденної комунікації. З урахуванням цього факту, найбільш типові “вторинні” прагматичні інтерпретації (або як називає її Т.Varttala [2001:15] “мета попередньої мети”) пов’язані або з вираженням свідомої недовизначеності, або зі стратегією дистанціювання, або зі стратегією лінгвістичної ввічливості [Hyland 1996:433]. Один з найбільш систематизованих підходів до аналізу прагматичної функції феномену епістемічної модальності спирається на “теорію ввічливості”, викладену у дослідженні Brown, Levinson [1987].

Стратегію лінгвістичної ввічливості прийнято розглядати як застосування найрізноманітніших форм мовної структури, які дозволяють членам соціокультурної групи успішно організувати міжособисті зв’язки для досягнення відповідних цілей. Слід зазначити, що при цьому мовець дотримується відповідних для даного мікросоціуму конвенцій по відношенню до реципієнтів.

Вперше (на початку 60-х ХХ сторіччя) поняттю лінгвістичної ввічливості, щоправда безвідносно до якогось виду дискурсивних практик, було приділено увагу в зв’язку з ідеєю комунікативних максимумів Грайса [Varttala 2001:69-77]. П. Грайс стверджував, що до запропонованих ним раніше максимумів за кооперативним принципом (кількості, якості, відношення, способу), які втілювали в собі ідею ясності (clarity), для вживання мови в контексті необхідно додати максимуми ввічливості. Ця ідея знайшла своє відображення у роботах Р. Лакоффа [Lakoff 1973] та Дж. Ліча [Leech 1983]. Р. Лакофф прагнув довести, що окрім абстрактних семантичних та синтаксичних правил, користувачі мови слідує правилам прагматичної компетенції. Звідси було виділено дві сфери лінгвістичної компетенції: одна з яких реалізується через принцип ясності (clarity - первісний принцип Грайса), а інша – через принцип ввічливості (politeness). Далі ця розробка була розвинена Дж. Лічем, який включає ввічливість у міжособистісну риторику, яка представляється такими максимумами як: кооперативний принцип Грайса; принцип ввічливості згідно з Р. Лакоффом; іронія (яка все-таки не порушує конвенцію).

П. Браун і С. Левінсон [Brown, Levinson 1987] також вважають, що первісний кооперативний принцип Грайса є немаркованим, соціально нейтральним, таким, що не відхиляється безпідставно від раціональної ефективності. На їх думку, ввічливість також є певною девіацією, чимось відмінним від цих “асоціальних правил лінгвістичної поведінки” [Brown, Levinson 1987:5]. Вони будують свою теорію ввічливості навколо Гоффманівського антропологічного концепту – “обличчя”, визначеного як образ, “самоокреслений в термінах схвалених соціальних атрибутів” [Goffman 1967:5; Varttala 2001:16]. Дане поняття було залучене в теорію лінгвістичної ввічливості в якості подвійного концепту – негативної та позитивної ввічливості, яка усвідомлювалася стосовно двох прагнень:

1. бути неушкодженим та захищеним у комунікації;

2. бути схваленим;

Систематизовані таким чином два види стратегії можуть бути використані з відповідною метою в залежності від різних соціальних факторів комунікації. Наприклад, епістемічна модальність може означати, що мовець не хоче наполягати на своїх бажаннях чи переконаннях. Тоді вона використовується як засіб упередження критики та підвищення сприйнятливості пропозитивного змісту, представленого адресату для ратифікації. На лінгвістичному рівні це здійснюється шляхом зменшення іллокутивної сили висловлювання по одній з чотирьох максим Грайса. У той же час мовець може модально маркувати висловлювання і уникати формулювань, які можуть бути інтерпретовані як *ex cathedra*, ніби лишаючи простір для іншої точки зору. Розглядаючи модальність як одну з десяти стратегій, пов'язаних з негативною ввічливістю, Браун і Левінсон [Brown, Levinson 1987:146] припускали, що вона може оцінюватися як маркер позитивної ввічливості. Адже така стратегія зменшує загрозу для позитивного "обличчя" адресата і може виступати в якості засобу, яким мовець закликає до кооперації та згоди. Тому, хоча в цій теорії ніби передбачається взаємне виключення стратегій негативної та позитивної ввічливості, в дійсності одне висловлювання може слугувати обом цілям одночасно.

Отже, твердження, що епістемічна модальність може вважатися частиною "системи міжособистих стосунків, призначених допомагати шляхом мінімізації можливого конфлікту та непорозуміння, потенційно закладених у будь-якій взаємодії людей" [Lakoff 1990:34; Varttala 2001:20], насправді потребує деяких обмежень у тому випадку, коли йдеться про наукову комунікацію. К.Хіланд [Hyland 1996:434] у критичних зауваженнях до робіт Myers (1985, 1987) справедливо підкреслює, що просте застосування ідей Браун і Левінсона до наукового дискурсу не враховує, по-перше, конформізм академічної культури, а по-друге, поліпрагматичність модальних засобів.

Потреба у визнанні та ратифікації пропонованого знання закладає основи мотивації для вираження належної обережності та некатегоричності в науковому дискурсі. Але на якомусь етапі такий спосіб викладу стає неодмінним стильовим атрибутом у комунікації даного мікросоціуму. Таким чином, під терміном *лінгвістична ввічливість* варт розуміти не стільки особисту "люб'язність", скільки дотримання мовцем відповідних для даного мікросоціуму конвенцій по відношенню до реципієнтів тексту [Hyland 1996:434; Snegireva 2000: 212].

Проте, мабуть, було б перебільшенням вважати, що ця конвенційність у науково орієнтованому дискурсі однорідна. У своєму дослідженні Т. Varttala [2001], зіставляючи прагматичні функції епістемічної модальності в наукових та науково-популярних текстах, доводить, що останні швидше асоціюються з безпосередньою взаємодією, і тому застосування модальних значень у них більше нагадує стратегію ввічливості в її первісному розумінні Браун і Левінсоном, ніж лінгвістичну конвенційність. Ця очевидна суб'єктивність тлумачень ввічливості до певної міри може контролюватися комунікативною компетентністю реципієнта, приналежного до певної культури.

У ситуації міжкультурної комунікації чи хронологічно віддаленої, як, наприклад давньогрецька, це герменевтичне завдання стає складнішим. У той же час належно визнати, що проблема перевірки результатів актуальна і для вивчення сучасних науково орієнтованих текстів. Згідно з контрольними даними вчених [Varttala 2001:282-284; Hyland 1998:441] ступінь достовірності таких досліджень визнається достатньо високим. За підрахунками К.Хіланда відсоток його адекватних інтерпретацій становив близько 85%. Прагматична оцінка мовних явищ у наукових дискурсах інших культур, звичайно, не може бути експериментально верифікована. Вона може бути тільки відносною, причому відносною щодо сучасних норм риторичної організації наукового повідомлення. Але це ніяк не зменшує практичну значимість результатів таких досліджень.

Література

- Курдюмов В.А. Предикация и природа коммуникации. Автореф. д.ф.н. – М., 1999.
- Максимова М.В. (1993). Стилистические параметры текстовой модальности. Автореф. к.ф.н. – М., 1993.
- Brown P., Levinson S. Politeness: Some Universals in Language Usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
- Brinton L.J. Pragmatic markers in English: grammaticalization and discourse functions. – Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 1996.
- Hyland K. Writing without conviction? Hedging in science research articles // Journal of pragmatics, 1996. – Vol. 17: (4). – P. 433-454.
- Hyland K. Persuasion and context: The pragmatics of academic metadiscourse // Journal of pragmatics, 1998. – Vol. 30: (4). – P. 437-455.
- Markkanen R., Schröder H. Hedging: A Challenge for Pragmatics and Discourse Analysis // Hedging and Discourse: Approaches to the Analysis of a Pragmatic Phenomenon in Academic Texts. – Berlin and New York: Walter de Gruyter, 1997.
- Traugott E.C. The role of the development of discourse markers in a theory of grammaticalization // Paper presented at ICHL XII, Manchester, 1995. – Version of 11/1997. – P. 1-23.
- Snegireva L.A. Rhetorical Politeness Strategies in International Communication // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КДЛУ. Серія Філологія · Педагогіка · Психологія. Вип. 3А. – К.: 2000. – С. 212-216.
- Unger C. The scope of discourse connectives: Implications for discourse organization // Journal of pragmatics, 1996. – Vol. 32: (2) Sep. – P. 403-438.
- Varttala T. Hedging in Scientifically Oriented Discourse. Exploring variation According to Discipline and Intended Audience // Electronic dissertation, 2001. – Acta Electronica Universitatis, Tampereensis 133 <http://acta.uta.fi>

